

DENOMINALNA DERIVACIJA U RUSKOM I SRPSKOHRVATSKOM JEZIKU

GERHARD RESSEL

*Slavisch-Baltisches Seminar
der Westfälische Wilhelms — Universität Münster*

UDK 808.2-54:808.61/62

Izvorni naučni rad

Primljen: 20. jula 1987.

Prihvaćen: 29. oktobra 1987.

Za razliku od pozajmica iz stranih jezika — bilo potpunim preuzimanjem reči ili uz njihovu morfološku adaptaciju, bilo indirektnim pozajmicama putem kalkiranja — tvorba reči predstavlja proces bogaćenja leksike sopstvenim, sistemskim sredstvima. Zadatak nauke o tvorbi reči javlja se u tom svetlu kao ispitivanje tvorbenih mogućnosti za nastanak novih reči na osnovu delovanja posebnih jezičkih mehanizama.

Proučavajući nastanak novih reči, nauka o tvorbi njihovoj tiče se istovremeno morfologije i leksikologije. Tako se reči tvore prema određenim gramatičkim kategorijama koje su svojstvene datoj kategoriji reči. Pri tome se veza sa morfologijom ostvaruje povezivanjem tvorbenih elemenata sa elementima fleksije i građenja gramatičkih oblika. To znači da se reči na jednoj strani sastoje od određenih morfema, a na drugoj strani da se pomoću tih morfema određuje karakter gramatičkih oblika reči¹.

Veza sa leksikologijom ogleda se u tome što putem tvorbe nastaju nove leksičke jedinice, čime se uvećava leksički fond jezika. U centru pažnje stoji problem motivacijskih odnosa i uz to formalnih i semantičkih promena onih reči koje funkciraju kao motivacijska baza, tj. kao motivacijske reči. Tako, kada je u pitanju ruska lingvistička tradicija, V. Vinogradov tvorbu reči posmatra u zavisnosti, s jedne strane, od vrste tvorbe kao elementa morfologije (npr. derivacija), a s druge od leksičosemantičkog momenta kao dela leksikologije².

I u knjizi *Sovremennyj russkij jazyk*, izdatoj u redakciji V. Vinogradova, kao i u gramatici Akademije nauka SSSR, u izdanju od 1960. u kojoj je Vinogradov sarađivao (AG 60), tvorba reči se obrađuju kao deo morfologije³. Određenje sadržaja u AG 60, kad je u pitanju morfologija, definisano je vrlo široko te dozvoljava uspostavljanje paralele između elemenata tvorbe reči i tvorbe oblika, pošto se i derivacija reči i derivacija oblika podvodi pod pojam afiksacije: »Poskol'ku že i sami slova v russkom jazyke tože v osnovnom ob-

¹ Isp., A. V. Isačenko, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v сопоставленii v slovackim. Morfoložija*, Bratislava 1954, 24: »Priemy paradigmaticeskikh izmenenij i derivativnyh obrazovanij svodjatsja v osnovnom k affiksacii«.

² V. V. Vinogradov, *Slovoobrazovanie v ego otnošenii k grammatike i leksikologii*, Moskva 1952, 152.

razujutsja posredstvom osobyh morfem, postol'ku dovol'no često i obrazovanje form i obrazovanje slov ob'edinajutsja v odnom otdele grammatiki — morfologii v širokom smysle slova. Predmetom morfologii v nastojaščej Grammatike budet morfologija v širokom smysle, t. e. učenje ne tol'ko o sposobah obrazovanja form slova, inače učenje o formoobrazovanii (vključaja sjuda i slovoizmenenie), no i učenje o slovoobrazovanii, t. e. učenje o sposobah obrazovanja slov.«⁴

Na sličan način gleda Vinogradov u svojoj monografiji na morfologiju ruskog jezika; vezu tvorbe reči sa gramatikom i leksikologijom on zasniva na tome što novonastale reči, koje umnožavaju leksički fond, bivaju uključene u već postojeće gramatičke kategorije: »S odnoj storony, novye slova raspogajutsja po tem grammatičeskim kategorijam, kotorye svojstvenny jazyku... S drugoj storony, v processah slovoobrazovanja nahodjat jarkoe i neposredstvennoe otkraženie izmenenija v slovarnom sostava jazyka...«⁵

A. K. Levkovskaja čak više puta naglašava da je gramatika »upraviteljica« tvorbe reči⁶. Nema sumnje, izvesne sufiksne imenice, kao leksičke jedinice, pripadaju određenim gramatičkim kategorijama. Tako npr. rus. sufiks *-nik*, kao što je predstavljen u *učenik*, transponuje glagol *učit'sja*, a sh. sufiks *-stvo*, kao u *bogatstvo*, transponuje pridev *bogat* — u neku drugu kategoriju reči sa drukčijim gramatičkim svojstvima, koja, naravno, pripadaju morfologiji. Nasuprot tome, isti ovaj sh. sufiks (*-stvo*) pri obrazovanju reči *detinjstvo* od *dete* ne narušava stabilnost kategorije reči. Tvorbeni sufiksi, doduše, privlače k sebi padežne nastavke, ali su po sebi sintaksički neutralni⁷.

Izbor određenog tvorbenog afiksa, koji se tiče reči u celini i javlja se u svim njenim formama, neizbežno zavisi od semantike novonastale reči, tj. reči koju treba tvoriti. Uvek se mora uzimati u obzir sa kakvom je motivacijskom bazom reč bila u vezi, ili dolazila u vezu. Gramatički afiksi, koji se mogu javiti samo u jednom obliku reči, neophodni su, ako derivat želimo podvesti pod neku gramatičku kategoriju⁸.

S obzirom na razliku u karakteru i funkciji tvorbenih i gramatičkih afiksa, moraju se postaviti granice između tvorbe reči i morfologije. Takva granica između afiksne tvorbe i gramatike preduzeta je u novijoj ruskoj gramatici Akademije nauka SSSR. I u AG 70⁹, kao i u AG 80, poglavlju »Mor-

³ *Sovremennyy russkij jazyk. Morfologija*. Pod red V. V. Vinogradova, Moskva 1952; — V. V. Vinogradov (et. al.), *Grammatika russkogo jazyka*. Tom 1: *Fonetika i morfologija*, Moskva 1952—1953, 2. izd. 1960.

⁴ Isp. AG 60, 15. — Isticanje razredom dato u originalu.

⁵ V. V. Vinogradov, *Sovremennyy russkij jazyk*, Moskva 1952, 43.

⁶ K. A. Levkovskaja, *Slovoobrazovanie*, Moskva 1954, 10; — Ista, *O slovoobrazovanii i ego otnošenii k gramatike: Voprosy teorii i istorii jazyka*, Moskva 1952, 153—181, posebno 167.

⁷ Isp. o ovome objašnjenja kod Vinogradova, *Slovoobrazovanie v ego otnošenii k gramatike i leksikologii*, 100.

⁸ Na ovo posebno ukazuje P. A. Markarjan, *Tipy semantičeskogo protivodejstvia v sfere formalizovanija i slovoobrazovanija*, Erevan 1970, 13.

⁹ N. Ju. Švedova (isd.), *Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, Moskva 1970. (=AG 70).

fologija« prethodi samostalno poglavlje o tvorbi reči, u kojem se obrađuju motivisane ili izvedene reči: »Ob'jekom izučenija v slovoobrazovanii javlja-jutsja slovoobrazovatel'no motivirovannye slova, t. e. slova, značenje i zvučanie kotoryh obuslovleny drugimi odnokorennymi slovami.«¹⁰

Postaje jasno da je tvorba — preko pojma »motivacije« — uže povezana sa semantikom nego što je to slučaj sa morfologijom. Tako u AG 80 veća semantička kompleksnost reči *himik* u odnosu na *himija*, pri jednakoj formalnoj složenosti, naziva se kriterijem motivisanosti¹¹.

Takođe i pri ispitivanju tvorbenih pravila moraju se u obzir uzimati kako formalni tako i semantički momenti¹². K tome treba dodati da je tvorbeni proces pod direktnim uticajem značenja. Tako rus. formant — *l'sčik* u vezi sa verbalnom osnovom označava samo lica ili konkretne objekte (npr. *nosil'sčik*, *kupal'sčik*, *zernosušil'sčik*; obrnuto, sufiks -*ost* služi isključivo za obeležavanje apstraktnih pojmova (npr. *novost'*, *jasnost'*, *krasivost'*, *vyrazital'nost'*), pri čemu derivaciona baza nema nikakve uloge. Ovde se javlja velika razlika između semantičkog potencijala tvorbenih i gramatičkih elemenata, a ovi poslednji, kao što pokazuju padežni i vremenski nastavci, potpuno su nezavisni od odgovarajućih leksičkih značenja reči kojima se pridaju. A. Isačenko piše: »Otlíčitel'noj čertoj grammatičeskoj abstrakcii javljaetsja ee »kategorial'nost'«, t. e. ee nesvjazannost' s konkretnym leksičeskim materialom, v to vremja kak otvlečennost' slovoobrazovatel'nyh priemov vseгда tak ili inače svjazana s konkretnym značenjem ishodnogo slovarnogo materiala i slovoobrazovatel'nyh sredstv.«¹³

Dok ruske gramatike AN SSSR iz 1970. i 1980. obrađuju tvorbu kao posebnu naučnu disciplinu, naglašavajući vezu tvorbe i sa leksikologijom i sa gramatikom, odn. morfologijom: »K slovoobrazovaniju odnosjatsja stroenie proizvodnyh (motivirovannyh) slov i obrazovanie slov po suščestvujuščim otvlečennym obrazcam. Eti obrazcy sozdany jazykom v opore na leksiko-grammatičeskie kačestva osnov slov i teh affiksov, kotorye izbiratel'no soedineny i

¹⁰ N. Ju. Svedova (izd.), *Russkaja grammatika 1/2*, Moskva 1980. Posebno 1, 133.

¹¹ Isp. AG 80 1, 133: »Pri različii leksičeskih značenj etih slov i ravnoj formal'noj složnosti motivirovann'im javljaetsja slovo, harakterizujuju ščeetsja bol'sej semantičeskoj složnost'ju t. e. to, značenje ktorogo opredeljaetsja čerez drugoe slovo: *himija* — *himik*, 'tot, kto zanimaetsja himiej'; *hudožnik* — *hudožnica*, 'ženščina hudožnik'«. Ako je argumentacija u vezi sa *himija* — *himik* i razumljiva, u slučaju drugog para reči semantička argumentacija se sa jednakom logičnom verovatnoćom može, međutim, obrnuti: 'hudožnik = mužčina hudožnica'.

¹² Isp. AG 80 1, 136, gde eksplicitno stoji: »Formal'naja i semantičeskaja reguljarnost' javljaetsja tem svojstvom, ktoroe opredeljaet slovoobrazovatel'nyj tip«. — Takođe Stj. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*, Zagreb 1986, 285 (br. 1020—1021), govori — uprkos teškoćama koje nameće odnos *liječ* — *liječiti*, *brod* — *broditi*, *brus* — *brusiti* itd. u jednoznačnom utvrđivanju da li se radi o denominalnim ili postverbalnim tvorenicama — o značaju semantičkih kriterija: »Kako takav dvojni tvorbeni odnos nije logičan, moramo se odlučiti za jedan, a to znači za jedan semantički opis, za jednu semantičku preobliku«.

¹³ A. V. Isačenko, *Grammatičeskij stroj...*, 27.

soedinjajutsja s etimi osnovami. Struktura proizvodnih slov i pravila ih obrazovanja opredeljavajutsja strogimi i ves'ma složnymi zakonami, obraščennymi, s odnoj storony, k grammatike, s drugoj storony, k leksike.«¹⁴

Isačenko priključuje tvorbu oblasti leksikologije, pošto dodavanjem tvorbenih morfema nastaje nova reč koja za jednu jedinicu obogaćuje leksički fond jezika: »Ne možet byt' somnenija v tom, čto 'obrazovanie novyh slov' javljaetsja odnim iz priemov rasširenija i obogaščenija slovarnoga sostava i čto učenje o slovoobrazovanii, takim obrazom, vsecelo odnositsja k leksikologii.«¹⁵

Na drugom mestu Isačenko navodi argumente u istom smeru, podsećajući na razliku u sistematičnosti tvorbe i grammatike: »Der Unterschied zwischen Formenbildung und Derivation ist durch jene grundsätzlichen Wesenszüge gegeben, die einerseits die Grammatik, andererseits den Wortschatz kennzeichnen. Grammatische Erscheinungen sind systemhaft, kategoriell. Das heißt, daß sich eine grammatische Kategorie auf *alle* gleichartigen Erscheinungen *ohne Ausnahme* erstreckt, ohne an die konkreten Bedeutung der Wörter gebunden zu sein. ... Selbst die produktivsten Derivationssuffixe haben aber nur beschränkte Geltung. Sie können nicht an *jedes* Wort angefügt werden.«¹⁶

Odmah na početku svoje interesantne studije *Struktura slovoobrazovatel'nyh polej v slavjanskijh jazykah*, koja je posvećena strukturno-semantičkoj analizi sistema imeničkih sufiksa u slovenskim jezicima sa posebnim osvrtom na ruski jezik, O. G. Revzina decidirano govori o metodologiji u tvorbi reči: »V slovoobrazovanii, kak i po otnošeniju k drugim jazykovym urovnjam, možno vydedit' dva podhoda k izučaemym faktam. Odin iz nih — deskriptivnyj, opisatel'nyj. Sut' etogo podhoda sostoit v tom, čto my v kačestve ishodnogo materiala imeem delo s nerasčlenennym tekstom (v našem slučae — s množestvom proizvodnih imen), i zadača sostoit kak raz v tom, čtoby vyrabotat' pravila edinoobraznogo i ekonomnogo členenija teksta. ... Deskriptivnyj podhod imeet delo v osnovnom s *sintagmatičeskim* aspektom slovoobrazovanija. ... Deskriptivnomu podhodu možno protivopostavit' drugoj podhod, pri kotorom 'tekst' (množestvo proizvodnih imen) sčitaetsja uže rasčlenennym, to est' predpologaetsja, čto my umeem delit' slova na slovoobrazovatel'nye morfemy i nahodit' dlja proizvodnogo imeni proizvođaščuju osnovu. V etom slučae v centre vnimanija okazyvajutsja soveršenno drugie voprosy, na primer čislo i vid slovoobrazovatel'nyh značenij, ih kvalifikacija, sootnošenie sufixov po značeniju v sisteme jazyka, sposoby izmenenija značenija suf-

¹⁴ AG 80, 1. 8. — Isp. takode odgovarajuće interpretacije u AG 70, 37, gde čitamo: »Slovoobrazovatel'noe značenje... zanimaet promežutočnoe položenie, položenie meždu leksičeskim značeniem... i grammatičeskim kategorial'nym značeniem...«. — *I Russkaja grammatika* 1/2 V. Barnetové (i dr.), objavljena u Pragu 1979, ističe posebnost tvorbe reči, koja je situirana između semantike i grammatike (sv. 1, 522).

¹⁵ A. V. Isačenko, *Grammatičeskij stroj*..., 26.

¹⁶ A. V. Isačenko, *Die russische Sprache der Gegenwart*. Teil 1: *Formenlehre*, München 1968, 8—9. Isticanja preuzeta iz originala.

fiksov, teorija naimenovanij i t. d. ... Možno skazat', što dannyj podhod ohva-tyvaet *paradigmatičeskij* aspekt slovoobrazovanja v tom smysle, što v centre vnimanija okazyvajutsja otnošenija sufixov v sisteme, i každoe svojstvo sufixa — bud' to sposobnost' prisoedinjat'sja k opredelennomu tipu osnov ili produktivnost' — ocenivaetsja v ramkah ego protivopostavlennosti drugim sufixsam, t. e. v *paradigmatičeskom* plane.¹⁷

Revzina navodi dva, po njenom mišljenju različita, ali teorijski ravno-pravna stanovišta u oblasti afiksalne tvorbe reči. Prvo od njih je sintagmat-ski aspekt, ispitivanje zakonitosti u graničnom području između morfemske analize tvorbenih tipova i uspostavljanje tvorbenih regulativa u oblasti od-govarajućih afiksálnih tipova. Drugo je paradigmatički aspekt, obraćanje paž-nje onim relacijama između osnove reči i odgovarajućih afiksa. Tako se pa-radigmatički usmerena analiza građenja reči zanima za nastanak grupa reči pomoću istih tvorbenih sredstava, pri čemu većinom — ali ne uvek — u ob-zir dolaze sufixi. Nesumnjivo je da većina radova koji su do sada nastali proučavanjem ruske i srpskohrvatske tvorbene problematike nosi sintagmat-ski pečat. Pomenućemo najvažnije gramatike oba jezika da bismo se u to uve-rili. U ruskim gramatikama AN SSSR (AG 60, 70 i 80) i u srpskohrvatskim gramatikama A. Leskina, T. Maretića, M. Stevanovića, E. Barić (i dr.), a tako-đe i upravo izašloj, vrlo dobroj i materijalom bogatoj monografiji Stj. Babića *Tvorba riječi*, individualni afiksi su u centru pažnje¹⁸. Suffixi i prefiksi oba-ju jezika tretiraju se sličnim metodološkim postupcima u odnosu prema os-novama reči, pri čemu se taj odnos posmatra u celini kao deskriptivno-binaran i predstavlja nadređeni princip za odgovarajuće vrste reči¹⁹.

¹⁷ O. G. Revzina, *Struktura slovoobrazovatel'nyh polei v slovjanskih jazykah*, Moskva 1969, 3—4.

¹⁸ A. Leskien, *Grammatik der serbokroatischen Sprache*, Heidelberg 1914; — T. Maretić, *Gramatika hrvatskog ili srpskoga jezika*, Zagreb 1963, (3. izd.); — M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik* 1, Beograd 1975, (3. izd.); — E. Barić (et al.), *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1979; — S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb 1986. — Da bismo izbegli nespora-zume, treba napomenuti: jasno je da je u ovim gramatikama često implicitno zastu-pano sintagmatičko stanovište u oblasti tvorbe reči. Ovde se radi jedino o utvrđi-vanju da u dosadašnjim lingvističkim ispitivanjima komplementarni paradigmatički pristup ostaje u senci, kao što je i pokazano na primeru relevantnih gramatika. Plod-no je u tom smislu uopšte da paradigmatičko-sintagmatički problem u oblasti tvorbe reči u gramatičkoj literaturi ostaje izvan diskusije. U kom smislu tvorba reči čini posebnu oblast, da li ona pripada morfologiji ili leksikologiji itd. — takođe ostaje nejasno. To ne znači da izvesni problemi nisu ispitivani i iz paradigmatičke perspek-tive. Tako S. Babić postupa sasvim (*Tvorba riječi*, 465. i d.), ali samo implicitno, u vezi sa gramatičko-morfološkim problemima koji se tiču afiksálnih realizacija kod glagolskih vidskih tvorenica, dakle delom paradigmatički, kada npr., kod konstantno prostih formi (*biti*, *piti*, *viti* i sl.) navodi različite prefikse koji eventualno dolaze u obzir.

¹⁹ Ovine ne protivreči ni činjenica da se s jedne strane najvažnija pitanja tvorbe reči ispituju u vezi sa morfološkim procesima, i da se s druge strane s ovim vrlo srodan princip binarnosti modifikuje u objašnjenjima ove vrste. Tako imamo, da navedemo jedan primer iz gramatike E. Barić (et al.) (par. 699, na str. 231), u vezi s pitanjima prefiksacije, date primere *čist* — *čistoća*, *nečist* — *nečistoća*. U tre-tiranju tvorbene sinonimije nalaze se kod nekih ruskih imenica (AG 70, 43; — AG

I merodavne poredbene gramatike slovenskih jezika obrađuju tvorbu reči, ukoliko se ona u njima uopšte javlja, po istom načelu klasifikacije izvedenica u okviru vrsta reči, sređenih po posebno navedenim afiksima²⁰.

U smišljenom spoznavanju i razradi opšte morfosintaktičke sistemnosti ruskog jezika, I. S. Uluhanov, jedan od članova redakcijskog kolegijuma AG 80, u svojoj monografiji objavljenoj pre nekoliko godina i posvećenoj problemima tvorbenne gramatike ruskog jezika, u kojoj se bavi izgradnjom principa semantičke klasifikacije motivacijskih reči kao i paradigmatskim i sintagmatskim međuzavisnostima u oblasti tvorbe reči, on obrađuje koncepciju tvorbenne motivacije (slovoobrazovatel'naja motivacija) i tvorbenog gnezda (slovoobrazovatel'noe gnezdo)²¹.

Ali ipak, uprkos primerima navedenima radi ilustracije ove koncepcije (*staryj — stareť — ustarteť — ustarelyj — ustarelost' // smelyj — smelost' — smelo — smel'čak — osmelet' — posmelet' — osmelit'sja // dom — domovyj — domik — domišče — domina*), u Uluhanovljevoj monografiji i u AG 80 dominira binarna, katkada ternarna deskriptivna koncepcija uz zapostavljanje sistematske obrade morfotaktičkih mikrosistema²².

Paradigmatska perspektiva predstavlja u ispitivanju tvorbe reči pojedinačnog jezika — ovde ruskog ili srpskohrvatskog — jednu oblast koja je do sada pre zapostavljana nego favorizovana²³. Primenjeno na poređenje dva (ili više) slovenska jezika paradigmatski orijentisana derivacijska morfologija čini jednu vrlo značajnu oblast kontrastivne teorije o tvorbi reči, sa vrlo interesantnom strukturno-tipološkom perspektivom.

U svetlu upravo obrazloženih teorijskih premisa, u okviru vremena koje nam stoji na raspolaganju, obratićemo se sada jednoj grupi denominalnih pri-

80, 1, 140) primeri: *sejatel' — sejaal'sčik, prodavec — prodavščik* itd. No ovde ni u kom slučaju nije najavljena paradigmatska eksplikacija, o čemu svedoči odsustvo eventualnih mocionih tvorenica *prodavščica*. Radi demonstracije morfoloških procesa uzimaju se, sa implicitnom paradigmatskom intencijom, tvorbeni nizovi tipa *velik — veličina — veličit' — ravnovelikij* (AG 80, 1, 141).

²⁰ Ovakvo postupaju sa tim binarnim koren-afiks-orijentisanim shemama i danas, ne samo zbog bogate građe značajne slovenske komparativne gramatike F. Miklošiča, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, Bd. 2: *Stammbildungslehre*, Beč 1875, i V. Vondraka, *Vergleichende slavische Grammatik*, Bd. 1: *Lautlehre und Stammbildungslehre*, Göttingen 1906. Takođe i u novije vreme se u tim gramatikama tvorba reči obrađuje posebno: A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, tome IV: *La formation des noms*. A naprotiv. S. Ivšić, *Slavenska poredbeno gramatika*, Zagreb 1970, i Z. Štiber, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Varšava 1979, ne tretiraju posebno tvorbu reči.

²¹ Isp., I. S. Uluhanov, *Slovoobrazovatel'naja semantika v russkom jazyke*, Moskva 1977, 7—8. — Odgovarajuće eksplikacije nalazimo, iako daleko sažetije, u AG 80, 1, 133.

²² Isp. AG 80, 1, 133—134, i Uluhanov, cit. d., 8. — U pogledu na ruski niz *dom* itd., mogle bi se navesti kao dopuna i reči *domok — domoček — domiško*.

²³ Naravno, paradigmatski aspekt nauke o tvorbi do sada nije bio sasvim nepoznat. Ali ispitivanja kojima se ovde bavimo, npr. ona o pejorativima i hipokoristicima, ili o deminutivima i augmentativima, kao i radovi o motivskim sufiksima (isp. B. Corića, *Mocioni sufixi u srpskohrvatskom jeziku*, Beograd 1982), po pravilu nisu usmereni na stanovište koje ovde zastupamo, ili predstavljaju izuzetak što potvrđuje pravilo).

deva, navodeći ih manje ili više primerice, i posmatraćemo ih sa paradigmatskog stanovišta poredbene analize tvorbe reči. To će biti posesivni pridevi izvedeni od vrsnih naziva. Oni spadaju u tzv. »relacione prideve«, koji izražavaju izvesnu osobinu u odnosu na onu konkretnu ili apstraktnu jedinicu sa kojom su u tvorbenoj vezi. Oni obuhvataju prideve koji obeležavaju osobinu kao pripadnost određenoj vrsti, i izvedeni su dakle od naziva za živa bića, posebno životinje. To pokazuju poređenja sledećih sintagmi sastavljenih od prideva i imenice:

(1) čelovečij golos	— čoveč(i)ji glas
(2) bab'e leto	— babje leto
(3) korov'e moloko	— kravlje mleko
(4) rybij klej	— riblje tutkalo
(5) volčij appetit	— vučji apetit
(6) volov'ja telega	— volovska zaprega

Strukturna derivacijska shema u oba jezika je identična i izgleda ovako:

- (7. 1) $S \rightarrow \text{Adj}_G$
 (2. 2) čelovek $\rightarrow$ čelovečij
 (7. 3) čovek $\rightarrow$ čoveč(i)ji

Za slučaj dat u (1), indiciranje u (7. 1) za prideve izvedene od vrsnih naziva je fakultativno, pošto oba jezika raspolazu daljim tvorbenim mogućnostima od istog korena²⁴:

- (8. 1) čelovek $\rightarrow$ čelovečeskij / čelovečnyj
 (8. 2) čovek $\rightarrow$ čovečan / čovečanski

S obzirom na morfološke činjenice može se za ruski jezik uspostaviti formula paralelna onoj u (7. 1) koja predstavlja supstantiviranje prideva; pri tome S' stoji za »supstantiviranje nastalo izvođenjem«:

- (9) $S \rightarrow \text{Adj}_S$,
 (10. 1) master $\rightarrow$ masterskaja
 (10. 2) majstor — radionica
 (11. 1) deti $\rightarrow$ detskaja
 (11. 2) deca — dečja soba
 (12. 1) stol $\rightarrow$ stolovaja
 (12. 2) sto — trpezarija
 (13. 1) gost' $\rightarrow$ gostinaja
 (13. 2) gost — gostinska soba
 (14. 1) dom $\rightarrow$ domovoj
 (14. 2) kuća — kućnik (kućni duh)

²⁴ Kreacije sa neprepoznatljivim korenom, kao *ljudski*, nisu uzimane u razmatranje, isto kao ni strane reči zastupljene u oba jezika, npr. *human* odn. *gumannyj*.

U semantičkom pogledu odmah pada u oči da supstantivirani pridevi u ruskom — sa samo jednim izuzetkom — bez obzira na heterogenost osnovnih imenica, sadrže zajedničko semantičko obeležje ORT ((10.1) — (13.1)), a nasuprot tome u (14.1) doduše imenica pokazuje ovo obeležje, ali se kod supstantiviranog prideva javlja obeležje PERSON²⁵. Kao što pokazuju navedeni sh. semantički ekvivalenti — koji strukturno odstupaju od sheme — ovaj specijalni tvorbeni tip karakterističan je za ruski jezik²⁶.

Pridevi nastali desupstantiviranjem vrsnih naziva, kao i supstantivirani pridevi, čine upravo krajnje tačke jednog minimalnog dvočlanog derivacijskog niza. Ali pošto oni ne fungiraju kao osnova za dalje izvođenje, postavlja se pitanje derivacijskog ponašanja u takvim prilikama, gde drugi član derivacijskog niza čini desupstantivna imenica koja je u vezi sa nemotivisanom osnovnom imenicom:

(15.1) zemlja → zemljak → zemljačka → zemljačkin

(15.2) zemlja → zemljak → zemljakinja → zemljački

Ova se derivacijska struktura može predstaviti u formi:

(16) $S_1 \rightarrow S_2 \rightarrow S_3 \rightarrow \text{Adj}$

Njeno poređenje sa prethodnim strukturama pokazuje da u (15) nemaju važnosti restrikcije analogne onima u (1) — (6) ili u (10) — (14). Tako je u oba jezika data jednaka mogućnost za produženje derivacijskog lanca, kao što je pokazano u (16). Polazeći od strukturne formule (16) može se u čisto formalnom pogledu postaviti pitanje: u kojoj meri u oba jezika dopuštaju morfotaktički činioци permutaciju druge ili treće pozicije sa četvrtom, uz očuvanje desupstantivnog početka derivacijskog lanca, ako je ova u (16) zaposednuta pridevom? Semantički korelat jedne takve formalne procedure sastojao bi se — u svetlu odnosa datih u (15) — u tome da se ispita da li, ako polazna imenica raspolaže obeležjem (KONKRET), derivacija teče istim putem (tj. identična je do permutacije derivata), ukoliko relacioni pridev dođe na drugo ili treće mesto u derivacijskom lancu. Ako umesto (15) kao probni primer uzmemo primarne reči koje su u oba jezika semantički ekvivalentne, a etimološki različite, dobićemo sledeće:

(17.1) les → lesnoj → lesnik → lesništvo

(17.2) $S_1 \rightarrow \text{Adj} \rightarrow S_2 \rightarrow S_3$

(18.1) šuma → šumar → šumarski → šumarstvo

(18.2) $S_1 \rightarrow S_2 \rightarrow \text{Adj} \rightarrow S_3$

²⁵ Napominjemo, da ne bi došlo do nesporazuma, da sa ORT/M obeležavamo apstraktno obeležje, ne razgovornu semantičku komponentu nekog geografsko-topografskog naziva. Isto tako PERS/L nije neophodno identično sa ljudskim bićem, već obuhvata takođe i personificirane egzistencije.

²⁶ Po sebi je jasno da fenomen supstantivacije (poimeničenja) uzimamo u značenju koje poznaju i gramatike (isp., E. Barić (et al.), *Priručna gramatika*, par. 724, str. 238; — S. Babić, *Tvorba riječi*, br. 115, str. 36—37), ali nije poznat u ovom posebnom tvorbeno-semantičkom smislu.

Kao što pokazuju odgovarajuće strukturne formule, derivacijski odnos pri jednakom semantičkom ishodištu može biti sasvim različit u posmatranim jezicima. Pri tome se polazeći od sheme (15) mora primetiti da derivacijski kapacitet nije zavisao od prisutnih relacionih prideva u derivacijskom lancu. Objašnjenje za to čini nam se da leži u tome što relacioni pridevi koji izražavaju osobinu putem neposrednog odnosa prema predmetu čiji predmet označavaju, čijim su leksematskim realizovanjem motivisani, semantički se nikako ne razlikuju od svojih osnovnih reči, sem po morfološkom indikatoru pomoću kojega su uvršteni u svoju kategoriju reči. Na taj način dolazimo do zaključka da je derivacijski kapacitet načelno u visokoj meri podložan uticaju tvorbena-semantičkih faktora, ukoliko u nekim leksičkim zonama nije potpuno determinisan njima²⁷.

Što se tiče značajne oblasti tvorbe denominativnih glagola, možemo — uprkos tome što je ova kategorija reči vrlo brojna i stoga u tvorbenom pogledu raspolaže bogato diferenciranim morfosemantičkim obrascima, — u globalu konstatovati da se semantička struktura takvih glagola može opisati pomoću sledećih komponenata: »značenje derivacijske osnove« plus »opšte glagolsko značenje«, odn. »semantičke karakteristike kategorije reči 'glagol!'«. Tako dobijamo, da ilustrujemo ovo stanje stvari jednim primerom, od ruske imenice *derevo* glagolsku izvedenicu istog korena *derevenet'*, čija se struktura može opisati kombinacijom reči čiji je jedan član osnovna leksema »drvo« u vezi sa kategorijalnim verbalnim značenjem (kopulativno značenje) »biti / postati«: »drvetom / drven postati / kao drvo biti«, a u prenesenom značenju: »krut / bezosećajan postati / ukočiti se«.

Sasvim analogna je tvorbena struktura deadjektivne glagolske derivacije. Uzećemo jedan primer iz srpskohrvatskog jezika: putem cirkumfigiranja dobijeni glagoli od kvalitativnih prideva *poskupiti / poskupljivati*, odn. »podivljati / podivljavati, dobivaju u semantičkom pogledu značenje osnovne pridevske lekseme kombinovano sa novim glagolskim kategorijalnim značenjem u procesu kategorijalne transpozicije reči.

Sada ćemo u razmatranje uzeti semantičku oblast ruskih izraza za vreme. Uzećemo dva minimalna tvorbena lanca:

(19. 1) led —→ ledenet'

(19. 2) led —→ ledenit'

²⁷ Pošto ovde otvorena diskusija ima više egzemplaran karakter, moramo odustati od detaljnijeg ispitivanja o odnosima kompletnih tvorbenih gnezda čiji sastojci imaju pojedine reči ili njihove nizove. Ukratko ćemo samo napomenuti da npr. u tipu *šumar* imamo samo tri različite mocione tvorenice: *šumarica* — *šumarka* — *šumaruša*, da dalja poimenčavanja kao *šumarak* — *šumarija* — *šumnjak* — *šumac*, takođe egzistiraju, kao i dodatni pridevi od istog korena: *šumski* — *šumarov* / *šumarev* — *šumast* — *šumovit*. U ruskom se mogu pomenuti forme tipa *lesnik* — *lesničeskij* — *lesovoj* — *lesistyj* — *lesistost'* — *lesišče* — *lesničiha* — *lesok* — *lesoček*.

Kao zajednička strukturna shema koja izražava semantičke i tvorbene činjenice može se formulirati:

$$(20) \quad S \quad \begin{array}{l} \longrightarrow V_1 \\ \longrightarrow V_2 \end{array}$$

I pored genetske jednakosti navedenih verbalnih korena u oba jezika, srpskohrvatski tvorbeno-semantički odnosi nisu potpuno paralelni. Tvorenice o kojima je reč mogu se predstaviti:

(21.1) led $\rightarrow$ za-lediti (se)

(21.2) led $\rightarrow$ ledovati

U semantičkom pogledu ruskom inhoativnom glagolu *ledenet'* odgovaraju u srpskohrvatskom glagoli sa drukčijim sufiksima *lediti se* // *ledovati*, dok ruskom kauzativnom glagolu *ledenit'* odgovaraju prefigirani i fakultativno reflektivni glagoli *za-lediti* / *za-leđivati*²⁸.

Shodno tome strukturna formula (20) vredi doduše i za srpskohrvatsku formalnu derivaciju, ali što se tiče semantičkih odnosa, ona mora biti u sledećem smislu modificirana, pri čemu $V_1 = \text{lediti se}$, $V_2 = \text{ledovati}$, $V_3 = \text{zaleđiti (se)}$:

$$(22) \quad S \quad \begin{array}{l} \longrightarrow (V_1/V_2) \\ \longrightarrow V_3 \end{array}$$

Upoređićemo sada u oba jezika sledeće lekseme iz istog semantičkog kruga koji označava nevreme:

(23) holod — holodnyj — holodnet'

(24) hladnoća — hladan — hladneti

Odmah pada u oči u navedenom slučaju, za razliku od situacije opisane u (19) i (21), čiji derivacijski sadržaj za razliku od semantičke konfiguracije — jeste identičan — strukturni činioici stoje sasvim nasuprot njemu. Tako imamo doduše dve identične imeničke kategorije u kojima, izuzmemo li fenomen *trat* / *torot*, nalazimo u oba jezika tvorenice identičnih korena, ali dok su značenja kod navedene tri kategorije reči identična i one se dakle mogu posmatrati kao varijante istoga osnovnog značenja, formalna derivacijska struktura ima drukčiji karakter²⁹:

²⁸ Razumljivo je po sebi da se ovim ne negiraju prefigirane forme prema reči *led* u ruskom. Prefiksi koji se tamo javljaju (za-, o/ob-) služe za dalju aspekatsku i semantičku diferencijaciju. Što se tiče spojeva osnova — leksema — kategorija (reči), to se za strukturu »ledovati« može uspostaviti semantički tip »postojati kao/biti led«.

²⁹ Bez ulaženja u podrobnosti, možemo na ovome mestu uputiti da prema daljim ruskim denominalnim glagolskim derivatima (*holodit'* — *holodet'* — *holodat'*) stoje sh. prefigirane glagolske forme *zahladiti (se)* / *za-rashladiti* — *zahladivati*/. U 25 preduzeta smernica izvođenja slaže se sa A. N. Tihonovim, *Škol'nyj slovoobrazovatel'nyj slovar' russkogo jazyka*, Moskva 1978, 538.

(25) Russ.: S $\longrightarrow$ Adj $\longrightarrow$ V

(26) Sh.: Adj $\longrightarrow$ S
 $\longrightarrow$ V

Kao što pokazuju prethodna razlaganja, kod morfološko-gramatičkih, kao i kod leksičko-semantičkih kategorija koje nastupaju u vezi sa tvorbenim procesima — radi se ne o izolovanim veličinama već o entitetima koji su međusobno blisko povezani.

Konsekventno praćenje paradigmatske perspektive povezano sa pogledom na tvorbene procese kod kojih se javljaju formalni i semantički momenti, otvara nove istraživačke mogućnosti koje su u okvirima dosadašnjih poredbenih proučavanja slovenskih jezika ostale nezapažene i stoga i nisu mogle postati plodne u širim kontrastivnim razmatranjima. Tek kad u izvesnoj meri bude razjašnjena kompleksnost uzajamno povezanih strukturnih i semantičkih mikrosistema, bićemo spremni za sigurnije tvrdnje u pogledu tvorbeno-semantičkih karakteristika širih jezičkih kategorija.

Paralelno ovome javlja se potreba za uvidom u dva značajna problema: treba preduzeti analizu morfotaktičkih sistema, poredbenu analizu derivacijskih lanaca; tako dobijeni podaci o formalnoj strukturi derivacijskih polja trebaju se dopuniti razmatranjima o upotrebi afiksalnog potencijala svakog jezika i/ili dodatnih unikalnih odnosno derivacijskih leksičkih tvorevina radi realizacije opštih kao i specijalnih semantičkih oznaka³⁰.

Detaljnije istraživanje distribucije navedenih i drugih tvorbenih značenja, u našem slučaju uzimajući u obzir i pitanja polisemije — sinonimije — shvaćene i u pogledu na afiksalne realizacije — biće verovatno dopunjeno dijahronijskim i dijalektološkim podacima i daće nesumnjivo nove i značajne uvide u složenost i sistemnost oblika u slovenskim jezicima.

³⁰ U opšte semantičke markere ubrajaju se »mesto, vreme, lice, konkretnost, apstraktnost, singularnost, uzrok, negacija«. Kao primere za posebne markere navješćemo: »biljka, životinja, čovek, fizičko/psihičko stanje čoveka, oznake boje, prirodni fenomeni« itd. U smislu opštih semantičkih obeležja isp. takođe, Revzina, cit. d., 8. i d., gde se ona bavi sufikslnim realizacijama tvorbenih značenja *deja-tel' — dejs-tvie* — vešč u slovenskim jezicima. Potkrijepićemo svoje mišljenje jednim konkretnim primerom: one ruske imenice koje služe kao derivaciona baza za glagole sa sufiksom *-et'* pokazuju mnoštvo podgrupa, kao i pridevi koji opisuju psihička stanja ljudi: *slabyj — slabet', bessil'nyj — bessilet' hudoj — hudet', prideva* koji izražavaju neko psihičko stanje čoveka: *robkij — robet', grubyj — grubet', veselyj — veselet'*; imenica koje označavaju akustički utisak: *zvon — zvenet', grom — gremet', šum — šumet'* itd. U ovim, kao i u primerima daljih podgrupa sadržane su nesumnjivo korisne informacije o odgovarajućim morfotaktičkim i tvorbenim odnosima u srpskohrvatskom jeziku, neophodne za širi kontrastivni opis istraživanog leksičko-morfološkog mikrosistema.

